

О. М. КОСТЕНКО,
доктор юридичних наук;
О. О. КВАША,
доктор юридичних наук;
С. В. ПРИЛУЦЬКИЙ,
доктор юридичних наук;
А. В. ЛАНДИНА,
кандидат юридичних наук;
В. Н. КУБАЛЬСЬКИЙ,
кандидат юридичних наук;
А. С. НЕРСЕСЯН,
кандидат юридичних наук;
С. Є. ДІДИК,
кандидат юридичних наук;
Л. Г. КОЗЛЮК,
кандидат юридичних наук

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ КРИМІНАЛЬНОЇ ЮСТИЦІЇ ТА КРИМІНОЛОГІЇ В УКРАЇНІ

Сучасна вітчизняна кримінологія, на нашу думку, має ознаки кризи. Це, зокрема, виявляється у тому, що поширення в ній набув так званий *еклектичний позитивізм*, який має вигляд «теорії факторів». Зазначена теорія не розрізняє причини злочинності й умови, що їй сприяють. Іншими словами, має місце у кримінології стан, за якого дослідники «за деревами не бачать лісу». Ця позитивістська доктрина призводить до волюнтаризму й утопізму у протидії злочинності на практиці, що, зокрема, проявляється у неадекватному використанні засобів кримінальної юстиції й ігноруванні нерепресивних засобів протидії злочинності. Саме це і має місце сьогодні в Україні.

Зазначене дає підстави для наступного висновку: позитивізм, що уразив українську криминологію, призводить до того, що реформи у сфері протидії злочинності є проявом сваволі й ілюзій реформаторів, які не керуються прогресивною криминологічною доктриною, бо є у полоні позитивізму, тобто приймають видимість за дійсність.

Вилікуватися від «хвороби» позитивізму можна лише з допомогою доктрини, яка за видимістю дасть змогу відкрити дійсність. Як, зокрема, свідчить досвід епохи Просвітництва XVII–XVIII століть, такою доктриною є доктрина, заснована на натуралістичному світогляді, відповідно до якої *критерієм, за яким дійсність слід відрізнити від видимості, є закони Природи: дійсним є те, що узгоджується із законами Природи, а те, що не узгоджується, є лише видимістю*. Саме цим критерієм свого часу користувався, очевидно, Ч. Беккарія, сформулювавши нові криминологічні ідеї на основі натуралістської ідеології Просвітництва. Під впливом цих ідей була розвинута нова, «натуралістська» доктрина протидії злочинності, відповідно до якої, зокрема, реформувалася кримінальна юстиція у Європі.

На нашу думку, саме з цього світоглядного контексту слід виходити у пошуках антипозитивістської доктрини для модернізації вітчизняної криминології. Така модернізація має привести до нової криминологічної доктрини, яка дасть змогу по-новому дати відповідь на фундаментальні проблеми криминології: а) що є причинами і умовами, які породжують злочинність; б) які властивості притаманні особі злочинця; в) як протидіяти злочинності. Уявляється, що у «ланцюгу» цих трьох проблем саме друга є тією «ланкою», за яку слід взятися для того, щоб знайти розв'язання двох інших. Тому саме стосовно проблеми, «які властивості притаманні особі злочинця», і слід розпочинати пошук нової криминологічної доктрини.

Відомо, що результат наукового дослідження визначається тим методологічним інструментарієм, яким користується дослідник. Наразі у криминології накопичилися проблеми, розв'язання яких можливе лише за допомогою нового методологічного інструментарію.

На нашу думку, плідним для наукового дослідження у даному випадку може бути використання так званого *принципу соціального*

натуралізму¹. Застосування його у кримінологічних дослідженнях з 1990 р. дало змогу по-новому вирішувати проблеми кримінології. Відповідно до цього принципу соціальні явища, у тому числі й людські вчинки, слід розглядати як такі, що існують за законами природи. *Для всього суцього Природа є Найвищим Законодавцем. Це впливає з ідеї природної цілісності світу*, відповідно до якої все, що існує на світі, має існувати за законами природи. Сказане стосується фізичних, біологічних і соціальних феноменів однаковою мірою. У світлі зазначеної ідеї і має вирішуватися *основне питання сучасного світогляду, яке можна сформулювати так: «Чи є соціальне природним?»*. На основі правильного вирішення цього світоглядного питання має засновуватися будь-яка доктрина у соціальних науках, у тому числі й у юриспруденції та кримінології².

В історії юриспруденції приклади вирішення питання «Чи є соціальне природним?» можна знайти, зокрема, у працях Гуго Гроція. Очевидно, що Г. Гроцій вирішував це питання таким чином, що вважав соціальне природним. Такий висновок впливає з його тези: «Багато хто до цього часу, — писав він, — намагався надати цій галузі (юриспруденції. — О. К.) наукову форму, але ніхто не зміг цього зробити, та й, по правді кажучи, це й неможливо було здійснити інакше, як... відокремивши те, що виникло внаслідок установа, від того, що виникає з самої природи»³. Дослідження контексту, з якого впливає зазначена теза, свідчить про те, що Г. Гроцій вживав термін «природа» у даному випадку у розумінні «соціальна природа».

¹ Докл. про принцип соціального натуралізму див., зокрема: *Костенко О. М.* Основне питання правознавства і кримінології з позиції соціального натуралізму // Антологія української юридичної думки. В 10 т. Т. 10: Юридична думка незалежної України. — К., 2005. — С.658–675; *Костенко О. М.* Принцип натуралізму в юридичній науці і кримінології // Правова система України: теорія і практика. — К., 1993. — С.390–392.

² Щодо проблеми «Чи є соціальне природним?» див., наприклад: *Костенко О. М.* Соціальний натуралізм — світогляд майбутнього // Вісник Національної академії наук України. — 2006. — № 10. — С. 33–38; *Костенко О. М.* Універсальний натуралізм — підґрунтя наукової культури нового типу // Вісник Національної академії наук України. — 2007. — №10. — С. 37–43; *Костенко О. М.* Як вийти на шлях соціального прогресу. 10 тез до дискусії щодо антикризової реформи соціальних наук // Вісник Національної академії наук України. — 2009. — №1. — С. 78–86.

³ *Гроцій Гуго.* О праве войны и мира. — М., 1956. — С. 52.

Природність соціального і, зокрема, існування законів соціальної природи, допускає і Джон Локк, який доходить висновку: «Зобов'язання закону природи не перестають існувати в суспільстві, вони лише в багатьох випадках чіткіше виражені, і відповідно до людських законів вони супроводжуються відомими покараннями, для того, щоб примусити їх виконувати. Таким чином, закон природи виступає як вічне керівництво для всіх людей, для законодавців такою ж мірою, як і для інших. Ті закони, які вони створюють для спрямування дій інших людей, мають, так само, як і їхні власні дії і дії інших людей, відповідати закону природи...»¹.

Таким чином, у поглядах як Г. Гроція, так і Дж. Локка можна знайти підтвердження гіпотези про існування *соціальної природи*, яка існує за власними законами — *законами соціальної природи*. Ідея існування законів соціальної природи є надзвичайно продуктивною і прогресивною. Вона є інструментом для протидії позитивістському світогляду, який відкриває шлях для різноманітних проявів соціальної сваволі і соціальних ілюзій.

Виходячи з ідеї існування «законів соціальної природи», що включають, зокрема, закони природного права, слід розв'язувати фундаментальні питання юриспруденції і криминології.

Протилежна позиція є проявом позитивізму, який виводить ідею злочину як «продукту» волі і свідомості людей, ігноруючи таким чином існування законів соціальної природи.

Криминогенні причини у «механізмі» вчинення злочину згідно з «соціально-натуралістичною» методологією реалізується через комплекс *сваволі та ілюзій*, а решта чинників можуть відігравати лише роль умов, що сприяють прояву причинного комплексу сваволі і ілюзій у вигляді злочину. На цьому має засновуватися розробка нової концепції протидії злочинності, яка полягає в застосуванні адекватних «технологій» по усуненню як причин, так і умов, що породжують це явище.

Відповідно до «соціально-натуралістичної» методології причинами злочинів завжди є чинники, що формують у особи комплекс сваволі і ілюзій, тобто соціопатизують особи, а усі інші чинники, що беруть участь у породженні злочину, відіграють роль умов, що спри-

---

¹ Локк Дж. Сочинения в трех томах. — М., 1988. — Т. 3. — С. 341.

яють злочинному прояву комплексу сваволі і ілюзій. Умовами можуть бути як соціальні, так і біологічні чинники.

Отже, причини будь-якого злочину завжди соціальні — це чинники, які формують у особи комплекс сваволі й ілюзій (тобто соціопатизують особу), а біологічні чинники можуть відігравати лише роль умов, які сприяють прояву комплексу сваволі і ілюзій у вигляді злочину.

Поняття «соціопатичної особи» як «особи з комплексом сваволі і ілюзій» має не лише теоретичне, а й практичне значення. Воно націлює практику на радикальний спосіб протидії злочинності: а саме на усунення комплексу сваволі і ілюзій, що вражає соціальну особу як корінь будь-якої соціальної патології, у тому числі кримінальної поведінки. Усувати цей корінь відповідно до принципу соціального натуралізму можна лише формуючи у людей стан узгодженості їх волі і свідомості із законами соціальної природи. Такий стан називається *соціальною культурою людини*. Усе, що сприяє формуванню соціальної культури людини, сприяє тим самим створенню у неї імунітету проти комплексу сваволі і ілюзій — кореня усякого зла, у тому числі й злочинності. Виходячи з цього, афоризм Ч. Беккарія «*Краще попередити злочин, щоб не бути вимушеним карати за нього*» можна перефразовувати так: «*Краще шляхом формування у людей соціальної культури усувати у них комплекс сваволі і ілюзій, ніж карати за прояв цього комплексу у вигляді злочину*». Звичайно, формування соціальної культури, будучи радикальним засобом протидії злочинності, не виключає застосування покарання (репресії) за вчинені злочини як паліативу.

На нашу думку, протидія злочинності має здійснюватися за формулою: «формування у людей соціальної культури плюс репресія за вчинені злочини». Зазначена формула є основою для так званої «*культурно-репресивної концепції протидії злочинності*», що розробляється за допомогою принципу соціального натуралізму у кримінології (зокрема, в Інституті держави і права ім. В. М. Корецького Національної академії наук України і відповідно до програмних вимог щодо наукових досліджень у рамках Національної академії правових наук України).

Згідно з цією концепцією соціальний прогрес забезпечується тоді, коли у суспільстві розвивається *соціальна (антикриміногенна) культура*, що є основою кримінологічної безпеки як складової наці-

ональної безпеки. Інакше у протидії злочинності буде гіпертрофована роль покарання, що перешкоджатиме соціальному прогресу (саме це і має місце у протидії злочинності, наприклад при тоталітаризмі).

Виходячи з викладеного, можна зробити висновок, що принцип соціального натуралізму може бути придатним як для подолання «хвороби» позитивізму, яка уразила вітчизняну криминологію, так і для розвитку нової доктрини у криминології — так званої *соціально-натуралістичної доктрини*, яка може стати основою для модернізації протидії злочинності, що має сприяти забезпеченню соціального прогресу в Україні. Ця доктрина має, зокрема, потенціал для подолання позитивізму в державній політиці протидії злочинності, що протидію злочинності зводить до маніпуляції засобами кримінальної юстиції.

Місія сучасної криминології, заснованої на соціально-натуралістичній доктрині, полягає у подоланні криминологічного позитивізму, що породжує волюнтаризм і утопізм у протидії злочинності. Практичне значення «соціально-натуралістичної» криминології полягає також у тому, що вона, засновуючись на принципі соціального натуралізму, сприятиме розвитку концепцій, що спрямовуватимуть практику протидії злочинності в напрямі узгодження поведінки людей із законами соціальної природи (у тому числі із законами природного права). Для цього з її допомогою можуть розроблятися, зокрема, концепції «криминологічної безпеки», «криминологічної глобалістики», «криминологічної футурології», «поєднання репресивних і нерепресивних засобів у протидії злочинності», «моральних засобів протидії злочинності», «антикримінальної культури», «ролі кримінальної юстиції у протидії злочинності», «критеріїв для законодавчої криміналізації і декриміналізації діянь» тощо¹.

---

¹ Докл. про це див., зокрема: *Костенко О. М.* Проблема №1 — злочинність // День. — 2009. — 10 квіт. — № 62; *Костенко О. М.* Корупція як проблема політичної криминології // Правова держава. — 2003. — Вип. 14. — С. 386–390; *Костенко О. М.* Проблеми кримінального права, криминології та кримінальної юстиції // Правова держава. — 2004. — Спец. випуск. — С. 135–168; *Костенко А. Н.* Тероризм як порушення природного права человека на безопасность // Проблеми безпеки особистості, суспільства, держави. Інформаційно-аналітичний бюлетень. — 2007. — № 1. — С. 131–36; *Костенко А. Н.* О криминологических основаниях реформы уголовной юстиции в Украине // Криминология в Україні та протидія злочинності: 36. наук. ст. — Одеса. — 2008. — С. 20–26; *Костенко А. Н.* Об основах «натуралістической» криминологии (концепция модернизации криминологии в свете

Отже, нова кримінологія ХХІ ст. має, на нашу думку, засновуватися на «соціально-натуралістичній» доктрині, яка спрямовує пошук засобів розв'язання фундаментальних проблем протидії злочинності саме у сфері пізнання законів соціальної природи для узгодження з ними волі і свідомості якомога більшого числа людей, тобто для формування у них соціальної (антикримінальної) культури, що і є радикальним засобом протидії злочинності, без якого самі по собі репресивні засоби не можуть бути ефективними, маючи лише паліативний характер.

Однією з сучасних тенденцій розвитку кримінальної юстиції України є розширення числа спеціальних суб'єктів злочину. Так, у результаті прийняття Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за корупційні правопорушення» від 7 квітня 2011 р. № 3207-VI Україні з'явився новий тип спеціальних суб'єктів злочину — особи, що здійснюють професійну діяльність у сфері надання публічних послуг.

Серед внесених цим законом змін, зокрема, слід вказати на зміну назви розділу XVII Особливої частини КК — на «Злочини у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг», а також на доповнення даного розділу статтями 365² «Зловживання повноваженнями особами, які надають публічні послуги» та 368⁴ «Підкуп особи, яка надає публічні послуги».

У результаті цих змін сформувався новий спеціальний суб'єкт злочину — особа, що здійснює професійну діяльність, пов'язану з наданням публічних послуг, за умови, що така особа не є державним службовцем, посадовою особою місцевого самоврядування.

З аналізу вищевказаних статей КК слід зробити висновок, що подібну професійну діяльність здійснюють: аудитори, нотаріуси, оцінювачі, інші особи, які не є державними службовцями, посадовими особами місцевого самоврядування, але здійснюють професійну діяльність, пов'язану з наданням публічних послуг, у тому числі послуг експерта, арбітражного керуючого, незалежного посередника, члена трудового арбітражу, третейського судді (під час виконання цих функцій).

соціального натуралізма) // Российский криминологический взгляд. — 2009. — № 4. — С. 272–280.

Також серед тенденцій розвитку кримінальної юстиції слід відзначити фактичне запровадження кримінальної відповідальності юридичних осіб приватного права. Так, 23 травня 2013 р. було прийнято Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо виконання Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України стосовно відповідальності юридичних осіб» № 314-VII. 18 червня 2013 р. Закон було повернено за підписом Президента України. Відповідно до п. 1 прикінцевих положень, закон набирає чинності з 1 вересня 2014 р. Тобто вже через рік (якщо набрання чинності Законом не буде відкладено) в українській правовій реальності постане новий інститут — кримінальна відповідальність юридичних осіб, хоч і у формі «квазікримінальної відповідальності», коли юридична особа визнається суб'єктом відповідальності, але не є суб'єктом злочину.

Відповідно до ст. 963 КК України в редакції цього Закону підставами для застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру є вчинення її уповноваженою особою: 1) від імені та в інтересах юридичної особи будь-якого із злочинів, передбачених статтями 209, 306, частиною першою і другою статті 368³, частиною першою і другою статті 368⁴, статтями 369, 369² цього Кодексу; 2) від імені юридичної особи будь-якого із злочинів, передбачених статтями 258–258⁵ цього Кодексу.

У ст. 964 КК у редакції даного Закону вказується, що заходи кримінально-правового характеру можуть бути застосовані судом до підприємства, установи чи організації, крім державних органів, органів влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування, організацій, створених ними у встановленому порядку, що повністю утримуються за рахунок відповідно державного чи місцевого бюджетів, фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування, Фонду гарантування вкладів фізичних осіб, а також міжнародних організацій.

Власне, щодо самого списку злочинів, за вчинення яких пропонується застосовувати дані заходи кримінально-правового характеру, нарікань нема, адже дані злочини часто вчиняються за допомогою юридичних осіб приватного права (банків, інших кредитних установ, фіктивних компаній тощо).

Водночас слід зауважити таке. Ринок «тіньових» фінансових послуг існуватиме доти, доки існуватимуть кошти, нажиті завідомо

незаконним шляхом. З набранням чинності даним Законом не важко спрогнозувати різке зростання кількості фірм (як правило, товариств з обмеженою відповідальністю) «на один день», спеціально створених на проведення однієї чи декількох незаконних операцій. Зменшення мінімального розміру такого статутного капіталу ТОВ у 2009 р. та повне зняття його обмежень у 2011 р. чималою мірою сприятиме тому, що реальною власністю цих фірм буде печатка та папка зі статутними документами, а у якості керівника та засновників будуть підставні особи. Таким чином, прийняття Закону може мати наслідки у вигляді зростання фактичної кількості випадків фіктивного підприємництва (ст. 205 КК України) при «дрібнішанні» обсягу незаконних операцій у кожному конкретному випадку. Це, на нашу думку, ускладнить правоохоронну діяльність у даному напрямі.

Іншим — протилежним — аспектом запровадження кримінальної відповідальності юридичних осіб приватного права неминуче стане зростання кількості випадків протизаконної протидії господарській діяльності. Вищезгаданим законом органам кримінальної юстиції фактично надано додаткові повноваження по перевірці юридичних осіб приватного права. При низькому рівні загальної і правової культури, що існує наразі в нашій державі, у тому числі й серед працівників органів кримінальної юстиції, будь-яка, навіть найкорисніша норма може бути використана для протизаконного тиску на юридичних осіб, в т. ч. для здійснення рейдерства.

Таким чином, очевидно, що сучасний етап розвитку кримінально-правової політики України характеризується доповненням Кримінального кодексу новими статтями, зміною існуючих статей, заміною усталених понять, які використовуються у законі, а також приведенням національного законодавства у відповідність до міжнародних стандартів. Протидія корупції визнана одним із пріоритетних напрямів кримінально-правової політики України. Усі зазначені процеси викликають значний науковий інтерес, який, у тому числі, зумовлений необхідністю розв'язання проблем практичного застосування законодавства, що зазнало істотних змін. Проблема корупції у кримінально-правовій науці традиційно пов'язана зі службовими злочинами. Водночас значна частина корупційних злочинів може бути вчинена лише у співучасті. Визначення ролі співучасті на етапі

реформування кримінального закону для забезпечення належної законодавчої бази у сфері протидії корупції в Україні потребує особливої уваги.

Предметом вдосконалення кримінального законодавства в частині відповідальності за корупційні злочини та інших його положень, які тією чи іншою мірою мають антикорупційне спрямування, є кримінально-правові норми, які: встановлюють загальні засади кримінальної відповідальності; передбачають відповідальність за надання-одержання неправомірної вигоди, за вчинення злочинів у сфері службової та іншої професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг; визначають інститут співучасті та відповідальність, у тому числі різні форми організованої злочинної діяльності.

У ст. 8 «Криміналізація корупції» Конвенції ООН проти транснаціональної організованої злочинності корупційні діяння визнаються різновидом транснаціональної організованої злочинності. Отже, поняття співучасті, організованої злочинності і корупції тісним чином пов'язані. У КК України не закріплено ні визначення поняття корупції, ні організованої злочинності. Тому спільною основою кримінально-правової протидії як корупції, так і організованій злочинності є норми інституту співучасті у злочині.

Майже будь-який із умисних злочинів, передбачених розділом XVII Особливої частини КК України «Злочини у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг», може бути вчинено у співучасті. Окремі злочини можуть вчинятися лише як групові: чинний КК України передбачає склади злочинів, об'єктивна сторона яких вимагає діяльності двох і більше осіб. У кримінально-правовій літературі такі випадки часто називають «необхідною співучастю». Необхідна співучасть передбачає, що вчинення злочину у співучасті є обов'язковою ознакою основного складу злочину, на відміну від складів злочинів, де таке спільне вчинення злочину є кваліфікуючою ознакою. Поняття можливої співучасті вживається щодо кваліфікованих складів злочинів, передбачених в Особливій частині КК України і стосується Загальної частині КК.

Однак у вітчизняній теорії кримінального права розглянутий поділ співучасті не знайшов підтримки науковців, хоча, на наш погляд, такі терміни доволі точно відображають сутність і специфіку

тих злочинів, які можуть бути вчинені лише спільно двома суб'єктами. Поняття «необхідної співучасті» узгоджується із концепцією *рольового розподілу відповідальності*, яка ґрунтується на положенні, що саме завдання здійснення спільної діяльності задає вимоги *необхідного рольового розподілу серед учасників єдиного злочину*¹.

Особливим випадком необхідної співучасті є надання-одержання неправомірної вигоди, що за своєю соціально-правовою природою є неподільним та єдиним суспільно небезпечним діянням, закріпленим у кримінальному законі у двох складах (зважаючи на особливості суб'єкта вчинення злочину). Надання та одержання неправомірної вигоди в об'єктивній дійсності є взаємопов'язаними елементами корупції як соціально-правового явища. І надання неправомірної вигоди, і одержання неправомірної вигоди є необхідними складовими вчинення конкретного акту корупції.

У сучасній юридичній науці йдеться також про *колективну злочинну діяльність* як кримінально-правову категорію, адекватну співучасті. Поняття «колективний злочин» застосовують щодо стійких форм співучасті у злочині, а також щодо стихійних спільних злочинних дій. Так, Сціпіон Сігеле виділяє два види колективних злочинів: ті, що вчиняються мафією, і ті, що вчиняються натовпом². Тому на сучасному етапі в межах кримінального-правових і кримінологічних проблем інституту співучасті особливого значення набуває дослідження злочинних дій *натовпу*. Натовп — це різновид групової діяльності, якому притаманні загальні закономірності розвитку будь-якої спільної діяльності. Однак є і певні специфічні особливості. Поведінка людей у натовпі практично не передбачувана. Найбільш виразним проявом скупчення великої кількості людей, що спільно вчиняють злочинні дії, зазначеним у КК України, є масові заворушення (ст. 294 КК). Масові заворушення визначаються як порушення громадського порядку натовпом, що безчинствує. Від простого наслідування розвивається масовий психоз, коли індивідуальні дії

¹ *Кваша О. О.* Співучасть у злочині: структура та відповідальність: Монографія / НАН України; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. — Луганськ: РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2013. — С. 539–540.

² *Сципион Сигеле.* Преступная толпа. Опыт коллективной психологии. — М.: КСП+, 1998. — С. 30.

усвідомлюються лише на рівні рухів тіла, а здатність усвідомлювати моральну і правову оцінку вчинюваного тимчасово втрачається.

Отже, недостатньо вивченим є механізм формування психології людей, більшість з яких і не думали про вчинення злочинів, однак, опинившись у певній ситуації, брали спільну участь у вчиненні кримінального правопорушення. Сьогодні у юридичній науці натовп вивчається лише фрагментарно в межах досліджень співучасті у злочині.

Масові заворушення посягають на громадську безпеку і громадський порядок. В умовах сучасного українського державотворення питання про роль народу у цьому процесі стає все більш актуальним, зокрема його мирної участі в державотворчих процесах у формі масових мирних акцій. Одним із аспектів державотворення є участь громадян у мирних акціях, зібраннях, мітингах. Суспільно-політична криза в Україні актуалізувала цю проблему. Події листопада 2013 — лютого 2014 рр. засвідчили, що масові мирні акції громадян містять у собі великі ризики перетворення на неконтрольовані протиправні дії натовпу. У цих процесах надзвичайно велику роль відіграють певні особи, дії яких заздалегідь спрямовані на трансформацію мирного зібрання у злочинний натовп. Актуалізується проблема відповідальності не лише *організатора* масових заворушень, а й такого специфічного різновиду спільної злочинної діяльності, не передбаченого у КК України серед видів співучасників, як *провокатор* злочинних дій при проведенні мирних акцій громадян. Слід вирішити питання про диференціацію категорій «організатор» і «провокатор» масових заворушень. Провокація за правовою природою подібна до такої форми співучасті, як підбурювання до злочину, однак всі ці поняття не є тотожними за змістом.

Все наведене свідчить про теоретичну і практичну значущість подальшого здійснення наукових досліджень поняття, форм та видів співучасті у злочині з урахуванням сучасних тенденцій розвитку кримінальних правопорушень в Україні, що сприятиме вдосконаленню протидії органами кримінальної юстиції найбільш небезпечним формам злочинності.

Отже, проблема корупції існує в усіх сферах без винятку. Дуже часто корупційний характер мають злочини, пов'язані із незаконним переміщенням предметів через державний (митний) кордон України.

Це пов'язано з тим, що в більшості випадків незаконне переміщення ряду предметів, щодо яких встановлені певні правила переміщення через кордон, вчиняється із допомогою службових осіб, діяльність яких пов'язана із охороною державного кордону чи перевіркою предметів, що через нього переміщуються.

В першу чергу до таких злочинів належить контрабанда (ст. 201 КК України), а також інші переміщення через кордон, такі як: ввезення в Україну з метою збуту підроблених грошей, державних цінних паперів чи білетів державної лотереї (ст. 199); експорт та імпорт дисків для лазерних систем зчитування, матриць, обладнання та сировини для їх виробництва (ст. 203); незаконне ввезення на територію України відходів і вторинної сировини (ст. 268); ввезення творів, що пропагують культ насильства і жорстокості, расову, національну чи релігійну нетерпимість та дискримінацію (ст. 300); ввезення порнографічних предметів (ст. 301); контрабанда наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів (ст. 305), а також порушення порядку здійснення міжнародних передач товарів, що підлягають державному експортному контролю (ст. 333). І особливо високим рівнем суспільної небезпечності вирізняються злочини, що вчиняються службовими особами з використанням свого службового становища. Недарма в деяких статтях Особливої частини КК України вчинення злочинів, передбачених цими нормами, службовою особою з використанням свого службового становища є кваліфікуючою ознакою.

Враховуючи специфіку такого суб'єкта, як службова особа, що використовує своє службове становище для вчинення певних протиправних діянь, передбачених кримінальним законодавством, засоби протидії цим злочинам відрізняються від таких засобів щодо інших злочинів, які вчиняються загальним суб'єктом. І, зрозуміло, що за вчинення такого діяння службова особа, очевидно, отримає певну винагороду. Тому перед органами кримінальної юстиції стоїть завдання виробити найбільш ефективні засоби протидії службовим злочинам, зокрема корупційного характеру в цій сфері.

Насамперед потрібно внести зміни у відповідні норми КК України, що встановлюють відповідальність за вказані злочини, пов'язані із незаконним переміщенням предметів через державний (митний) кордон України, встановивши у цих нормах кваліфікуючі

ознаки, такі, як вчинення відповідного злочину службовою особою з використанням свого службового становища.

Надзвичайно високий рівень корупції притаманний і вітчизняній системі правосуддя. Тому в сучасних умовах розвитку Української держави та суспільства важливе значення має підвищення рівня кримінально-правової охорони правосуддя, оскільки останнім часом правосуддя, яке повинно виступати гарантом справедливості у суспільстві, перетворюється на інструмент вчинення свавілля.

Щоб запобігти такому перетворенню, пропонується культивувати соціальну культуру серед громадян у поєднанні з застосуванням передбаченого законодавством примусу до тих з них, які не піддаються такому культивуванню і все ж чинять свавілля¹. Важливе значення у цьому напрямі відіграє кримінальна юстиція, зокрема, «активна кримінальна юстиція» (замість наявної сьогодні «пасивної кримінальної юстиції»).

Слід зазначити, що право на справедливе та незалежне правосуддя є одним із найцінніших надбань суспільства. Громадська довіра й повага до судової влади — це гарантія ефективної роботи судової системи. Члени суспільства розглядають поведінку суддів як невід'ємну складову довіри до судів, а відтак і держави загалом. Наявність такої довіри передбачає існування певних засобів, що забезпечують відповідальність суддів, які не виправдовують такої довіри і перетворюються на інструмент свавілля. Одним із таких засобів є кримінально-правова охорона правосуддя, при здійсненні якої потрібно дотримуватися принципу незалежності суддів з метою захисту їх від необґрунтованого кримінально-правового переслідування.

Зважаючи на орієнтацією України на європейські шляхи розвитку, приєднанням до низки міжнародно-правових актів важливим для підвищення кримінально-правової охорони правосуддя є приклади сучасного зарубіжного кримінального законодавства та норми міжнародно-правових актів.

Для підвищення протидії корупції у сфері правосуддя потрібно зважати на принципи протидії корупції, які пропонують науковці, та принципи, що сформульовані у міжнародно-правових документах,

---

¹ Костенко О. М., Нагребельний В. П. Правосуддя — основа правової і демократичної держави // Часопис Київського університету права. — 2007. — № 1. — С. 3–7.

які повинні реалізовуватися із урахуванням особливостей національного законодавства та особливостей корупції в Україні (корупції кризового типу). Особливу увагу слід звернути на принципи, наведені у Резолюції (97) 24 Комітету міністрів Ради Європи від 06.11.1997 р. «Про двадцять принципів боротьби з корупцією», зокрема: 1) проводити ефективні заходи для попередження корупції і у зв'язку з цим підвищувати суспільне розуміння та культуру громадян: а) здійснювати антикорупційне просвітництво і підвищення антикорупційної активності громадян шляхом забезпечення поширення в суспільстві інформації про причини та умови, що сприяють корупції, корупційні технології та соціальні (політичні, економічні, правові, моральні) наслідки корупції; б) здійснювати протидію корупції шляхом розвитку соціальної, тобто політичної, економічної, правової, моральної культури громадян (Принцип перший Резолюції); 2) гарантувати визнання національної та міжнародної корупції кримінальною (Принцип другий Резолюції); 3) обмежувати імунітет від розслідування, судового розгляду чи виконання судових рішень щодо відповідальності винних осіб за корупційні діяння до ступеня, що необхідний у демократичному суспільстві (Принцип шостий Резолюції) тощо.

Враховуючи особливості національного законодавства про кримінальну відповідальність та зважаючи на норми кримінальних кодексів деяких зарубіжних країн, з метою уникнення небажаної конкуренції норм у КК України при встановленні відповідальності суддів за одержання неправомірної вигоди (хабара) окремою нормою, пропонуємо диференціювати відповідальність суддів за постановлення завідомо неправосудного рішення залежно від судового провадження (кримінального, цивільного, адміністративного чи господарського), у якому постановлено таке рішення та з урахуванням ступеня тяжкості суспільно-небезпечних наслідків, що спричиненні неправосудним рішенням.

Беручи до уваги норми Європейської хартії про Закон «Про статус суддів» (Рада Європи, Лісабон, 1998 р.), пропонується притягувати суддів до кримінальної відповідальності за службову недбалість, тобто невиконання або неналежне виконання своїх службових обов'язків через несумлінне ставлення до них, що завдало істотної шкоди охоронюваним законом правам, свободам та інтересам окре-

мих громадян, державним чи громадським інтересам або інтересам окремих юридичних осіб.

Також, зважаючи на Висновок «Оцінювання роботи суддів» (Перша експертна комісія Міжнародної асоціації суддів, Софок, 1 жовтня 2006 р.), з метою уникнення випадків необґрунтованого передчасного порушення кримінальної справи щодо суддів, питання про їх порушення за фактом постановлення суддею завідомо неправосудного акта, у тому числі за неправомірну вигоду (хабар), слід вирішувати лише після скасування судових рішень у встановленому законом порядку. При цьому притягнення до кримінальної відповідальності суддів за постановлення завідомо неправосудного акта можливе не лише тоді, коли останній вирішує справу по суті, а й у випадках, коли він не вирішує справу по суті, але спричинив тяжкі наслідки або був вчинений з корисливих мотивів чи з інших особистих інтересів.

Підсумовуючи, варто зазначити, що реалізація діяльності щодо протидії злочинам у сфері правосуддя може бути ефективною у випадку дотримання доктрини протидії злочинності, яка виражається формулою: «соціальна культура громадян плюс кримінальна юстиція». Виходячи з цієї доктрини, існує така закономірність: «Кримінальна юстиція є ефективною настільки, наскільки розвинутою є соціальна культура громадян, під якою розуміється політична, економічна, правова, моральна культура громадян»¹.

Наведене свідчить, що в Україні спостерігається криза державної антикорупційної політики та кримінальної юстиції в антикорупційній сфері, а також неефективність традиційних моделей протидії корупційній злочинності. Цілком зрозуміло, що досконале антикорупційне законодавство не є панацеєю від корупції і що недостатньо протидіяти корупції виключно кримінально-правовими засобами. Хоч яким ідеальним було б законодавство, воно не принесе жодних змін у суспільстві, якщо не буде належним чином застосовуватися. Важливими умовами якісної зміни ситуації в цій сфері є, безумовно, наявність політичної волі і реальна не вибіркова протидія корупції. Також слід враховувати, що в ситуації, що склалася, протидіяти

---

¹ Костенко О. М., Нагребельний В. П. Правосуддя — основа правової і демократичної держави // Часопис Київського університету права. — 2007. — № 1. — С. 3–7.

корупції належним чином можна, маючи розвинуті інститути громадянського суспільства.

Розробник теорії універсального натуралізму О. Костенко справедливо звертає увагу на ідею інструментальної функції закону. Законодавство, на його думку, є не більш ніж інструментом (хорошим чи поганим) у руках людей, які його застосовують. Закон діє лише тоді, коли його застосовують люди. Закон діє лише так, як його застосовують люди. Від того, яка воля і свідомість людини, залежить, як діятиме закон¹, у тому числі й кримінальний. Отже, визначальним чинником у створенні правового порядку є наявність необхідного рівня правової культури громадян².

Слід погодитися також і з дослідником проблем корупції М. Мельником у тому, що дію будь-якого закону визначають три головні компоненти: його зміст (правова якість); умови застосування (політична, правова, соціальна ситуація в державі); механізм застосування (спосіб реалізації, який використовується правозастосовними органами). Два останні компоненти можуть як сприяти правильному застосуванню закону, так і перешкоджати цьому³.

Як зазначено в Національній антикорупційній стратегії на 2011–2015 рр., толерантність та відсутність критичного ставлення суспільства до проявів корупції є однією з основних причин поширення корупції в Україні. Парадоксально, але, з іншого боку, в соціумі спостерігається зростаючий запит на дієву протидію корупції, незважаючи на те, що надання неправомірної вигоди службовій особі часто сприймається як ефективний і малоризикований спосіб розв'язання певних проблем.

У зв'язку з цим актуалізуються заходи з оптимізації кримінально-правової політики у цій сфері, зокрема: уніфікація санкцій як за надання, так і за одержання неправомірної вигоди; введення кратності (втричі) штрафу, залежно від суми наданої/одержаної неправомірної вигоди; введення кримінальної відповідальності за незаконну участь службових осіб у підприємницькій діяльності; приведення у

¹ *Костенко О. М.* Культура і закон — у протидії злу: Монографія. — К.: Атіка, 2008. — С. 259–260.

² Там само. — С. 88.

³ *Мельник М. І.* Об'єктивну оцінку новому КПК дасть його застосування // Дзеркало тижня. — 2012. — № 16. — С. 12–13.

відповідність до міжнародних стандартів статті «Незаконне збагачення» КК України. У зазначеному контексті позитивним слід визнати запровадження в Україні з 1 вересня 2014 р. кримінальної відповідальності юридичних осіб за окремі корупційні злочини.

Таким чином, у сучасних умовах складної криминогенної обстановки у нашій країні зусилля науки і практики спрямовані на пошук ефективних шляхів усунення впливу злочинності на життя суспільства. Варто враховувати, що сьогодні злочинність в Україні є злочинністю кризового типу. Це означає, що злочинність породжується соціальною кризою і сама ж її поглиблює. За такого типу злочинності всі реформи, які могли б забезпечити соціальний прогрес, зводяться нанівець¹. У зв'язку з цим очевидним стає те, що розв'язати складну проблему боротьби зі злочинністю в Україні стане можливим лише тоді, коли протидія цьому негативному соціальному явищу ґрунтуватиметься на новій соціально-натуралістичній доктрині², яка існує в сучасній криминології.

Так, протягом останніх років за допомогою методологічного інструментарію цієї доктрини розв'язуються проблеми, які існують у сфері охорони навколишнього природного середовища, зокрема протидія службовій екологічній злочинності. Суспільна небезпечність службових злочинів у сфері охорони довкілля полягає в тому, що ці злочини вчиняються особами, на яких насамперед лежить обов'язок дотримання природоохоронного законодавства. Свавільля службових осіб при вчиненні екологічних злочинів породжує зневіру населення в ефективності екологічної політики держави та протидії службовим злочинам у цій сфері.

Через призму культурно-репресивної концепції протидії злочинності³ (одна з прогресивних концепцій соціально-натуралістичної доктрини) встановлено, що до причин зазначеної категорії злочинів

---

¹ *Правова доктрина України: Кримінально-правові науки в Україні: стан, проблеми та шляхи розвитку* / В. Я. Тацій, В. І. Борисов, В. С. Батиргарєєва та ін., за заг. ред. В. Я. Тація, В. І. Борисова. — Х.: Право, 2013. — Т. 5. — С. 497.

² *Правова доктрина України: Кримінально-правові науки в Україні: стан, проблеми та шляхи розвитку* / В. Я. Тацій, В. І. Борисов, В. С. Батиргарєєва та ін., за заг. ред. В. Я. Тація, В. І. Борисова. — Х.: Право, 2013. — Т. 5. — С. 496.

³ *Правова система України: історія, стан та перспективи: Кримінально-правові науки. Актуальні проблеми боротьби зі злочинністю в Україні* / За заг. ред. В. В. Сташиса. — Х.: Право, 2008. — Т. 5. — С. 176.

належать чинники, які зумовлюють відсутність у особи належного рівня еколого-правової культури як складової соціальної, у здійсненні службових обов'язків щодо охорони довкілля. Відсутність належного рівня еколого-правової культури спричинила виникнення у службових осіб в екологічній сфері комплексу сваволі та ілюзій¹. Сваволя особи, яка вчинила ці злочини, проявляється у тому, що особа порушує покладені на неї службові обов'язки з охорони довкілля, внаслідок чого заподіюється шкода порядку суспільних відносин, який забезпечує охорону навколишнього природного середовища, охорону та використання природних ресурсів, забезпечення екологічної безпеки. А ілюзія виявляється у тому, що у службових осіб сформувалося уявлення про допустимість (можливість) порушення службових обов'язків з дотримання норм природоохоронного законодавства. Таким чином, наявний комплекс сваволі й ілюзій у дослідженій категорії осіб породжує професійну некомпетентність, легковажно-безвідповідальне ставлення до службових обов'язків у екологічній сфері.

На наше переконання, еколого-правова культура службових осіб, у тому числі й громадян, допоможе посилити роль екологічної складової в соціально-економічному розвитку нашої країни. Саме еколого-правова культура дасть змогу службовим особам враховувати екологічні наслідки під час прийняття відповідних рішень, забезпечувати екологічну безпеку і екологічну рівновагу, здійснювати прозорий моніторинг навколишнього природного середовища, сумлінно виконувати обов'язки, пов'язані з формуванням та реалізацією екологічної політики².

На сучасному етапі серед недоліків у протидії службовій екологічній злочинності актуальним є наявність корупції у природоохоронній сфері, зокрема серед суб'єктів екологоохоронної діяльності³. Тому один із продуктивних способів протидії корумпованості служ-

¹ Докл. про загальнотеоретичні основи «комплексу сваволі та ілюзій» див.: *Костенко О. М.* Культура і закон у протидії злу: Монографія. — К.: Атіка, 2008. — С. 78.

² *Козлюк Л. Г.* Шляхи зниження рівня службової злочинності у сфері охорони довкілля // *Правова держава. Щорічник наукових праць.* — К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2013. — Вип. 24. — С. 350.

³ *Козлюк Л. Г.* Важливий аспект протидії корумпованій службовій діяльності в екологічній сфері // *Правова система України: сучасний стан та актуальні про-*

бової діяльності в екологічній сфері полягає у необхідності усунення можливості розв'язання громадянами та суб'єктами господарювання екологічних проблем корупційним шляхом. Щоб цього не допустити, необхідно формувати антикорупційну екологічну культуру громадян як гарантію службової екологічної культури. Адже антикорупційна екологічна культура допоможе сформувати і здійснювати успішну діяльність, спрямовану на зменшення корупційної активності як громадян, так і службових осіб у сфері екології.

Слід зазначити, що визначальним у протидії службовим злочинам у сфері охорони довкілля має стати еколого-правова культура службових осіб, а також екологічна культура громадян та суб'єктів протидії цим злочинам, а інші заходи є більш чи менш досконаліми. Адже низький рівень еколого-правової культури та викликана цим екологічна некомпетентність службових осіб у сфері охорони довкілля становлять загрозу національним екологічним інтересам і національній безпеці України.

Надзвичайно актуальним є і дослідження основ теорії судової влади. Методологічним базисом цієї роботи є концепції судового права. Доктринальною основою судової влади України має виступити теорія судової влади, яка комплексно обстоюватиме судову владу в її системному взаємозв'язку, відповідно до статички та динаміки дії і розвитку права¹. Теорія судової влади має забезпечити концептуальне підґрунтя для судового права як перспективного наукового напрямку, що розкриватиме найважливіші принципи взаємовідносин судової влади з іншими органами публічної влади; досліджуватиме критерії балансу між судом як органом державної влади та судом як інститутом громадянського суспільства. Для забезпечення максимальної доступності, зрозумілості та ефективності судових процедур у рамках судового права мають бути виокремленні як спільні, так і особливі риси різних форм судочинства і, відповідно, ті інститути, принципи, процедури, що є спільними — мають бути приведені до

блеми: Зб. матеріалів II Всеукр. наук-прак. конф. (Івано-Франківськ, 24–25 травня 201 р.). — Івано-Франківськ: Видавник Голіней О.М., 2013. — С. 138.

¹ *Прилуцький С. В.* Вступ до теорії судової влади (Суспільство. Правосуддя. Держава): Монографія. — К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2012. — 317 с.; *Прилуцький С. В.* Судова влада в умовах формування громадянського суспільства та правової держави в Україні: Дис... д. ю. н. — К., 2013. — 448 с.

взаємної узгодженості та уніфікованості. Такий підхід сприятиме найбільш повній реалізації прав і свобод людини у сфері судового захисту, ефективному дотриманню процесуальних гарантій, полегшенню доступу до правосуддя та підвищенню його ефективності.

Правову природу суду доцільно розкривати як соціальний та публічно-правовий феномен. Право на судовий захист має додержавний характер, а в основі суду лежить соціоантропологічна здатність людини до складних форм логічного мислення шляхом сприйняття інформації, її аналізу та критичного судження. Слід говорити про зовнішній та внутрішній аспекти соціальної природи суду, витоки якої полягають у тому, що спірне питання між членами суспільства було предметом колективного вирішення відповідно до первісних норм та звичаїв, спільної моралі; водночас внутрішній прояв суду полягає у здатності особи відчутти провину за свої дії як перед окремими членами суспільства, так і перед усім суспільством загалом. Саме внутрішній «суд», що виражається у відчутті провини та каяття за свої вчинки, — головна мета суду як явища не тільки соціального та публічного, а й індивідуального.

Визначено правові засади, що забезпечують баланс між державою та громадянським суспільством у процесі організації та здійснення судової влади. У питаннях організації судової влади такий компроміс досягається шляхом громадянського контролю у формі безпосередньої участі представників суспільства при здійсненні правосуддя; правозахисній діяльності адвокатури як самостійного інституту громадянського суспільства у механізмі судочинства; відкритості та доступності правосуддя (гласність та відкритість судочинства), доступності ЗМІ до судової інформації та її об'єктивного висвітлення; участі суспільства у процесі формування суддівського корпусу.

Спираючись на функціональний підхід у розумінні організації державної влади, визначено місце та роль суду в державному механізмі, його взаємозв'язок з іншими складовими публічної влади. Обґрунтовується позиція про те, що утвердження суду як дійсного «охоронця публічного миру та злагоди», незалежного та неупередженого арбітра між народом (людиною) та державою (державним апаратом) має унормовуватися на найвищому рівні правового регулювання, шляхом прийняття відповідного конституційного акта про судову владу. Слід констатувати наявність двох суб'єктів організації

та здійснення державної влади: з одного боку, це народ (політичне суспільство) як єдине джерело публічної влади, а з другого — державний апарат, на який покладається виконання різноманітних функцій, зокрема законодавчої, виконавчої, судової та ін.

У цьому сенсі Конституція за своєю правовою природою є втіленням суспільного договору (контракту) між народом та державним апаратом стосовно найважливіших питань їх взаємовідносин та організації. Одним із таких питань є утворення суду як незалежного арбітра між народом та державою (державним апаратом) щодо дотримання цього договору і захисту суверенітету народу від політичної чи юридичної анархії, зловживань чи узурпації влади з боку окремих органів державної влади, соціальних груп чи політичних партій.

Отже, сучасні тенденції розвитку кримінальної юстиції та криминології в Україні лежать насамперед у площині розвитку соціально-натуралістичної методології. На противагу позитивізму, що вже не здатен задовольнити потреби теорії та практики протидії злочинності, слід розвивати соціально-натуралістичну доктрину, яка може стати основою для модернізації протидії злочинності з метою забезпечення соціального прогресу в Україні. Подолання органами кримінальної юстиції корупції, яка пронизує всі сфери життєдіяльності пересічного українського громадянина, є умовою подолання глибокої суспільно-політичної кризи в Україні.